

B 191

12.
P. M.
191.

Lühikene õpetus

Karjapidamisest,

mis küll mitmest

hoopis kõrgaliseks asjaks peetakse, aga ometegi on
ta kõige kindlam põllu pidamise põhi.

Tallinnas, 1887.

Trükitud Eesti- ja Soome kirjadega.

J u h a t u s.

	Lehekülj.
Mis karjapidamine põllupidamise juures tähendab . . .	3
Loomade söötmisest	4
Ugapäewane loomade söötmise kord	5
Hoolekandmine loomade lauda eest	6
Lehmade lauta panemisest	9
Loomade ülespidamine karjamaal	11
Poegimise ajast	13
Süpsmisest	15
Lehmade tallitamine pärast poegimist	16
Wasilate kasvatamisest	17
Toidu walmistamisest	19
Tundemärgid	19

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

53698

Mis karja pidamine põllupidamise juures tähendab.

Karjapidamine on mitmete põllupidajate juures veel hoopis kõrwaline asi, kuna see ometegi kõige esimene peab olema ja jääma. Enne ei mõistetud karjapidamisest muud kasu saada, kui üksnes seda, et heinu ja õlgi sõnnikuks muuta; sellepärast said loomad nii halwaste ülespeetud, kui wähe võimalik, — üksnes palja õlgede ja heintega. Et põlluharimine pea ülespidaja pidi olema, siis sai ka kõige enam tähelepanemist põllu peale heidetud. Märjaist kohtadest said kraawid läbi lõigatud ja seiswad maatükid põlluks tehtud, et wiljakandjat maad ikka enam laiendada, mis ka lorda läks. Nõnda hakas ka karjapidamine aegajalt ikka enam tähele panemist oma peale tõmbama. Hakati aratundma, et karjapidamisest mitte üksi see kasu ei ole, et põllurammutamiseks sõnnikut saada, waid et karjapidamine ka piima, wõi, juustu, liha, kui ka müüma loomade läbi wõib palju kasu saata. Sellepärast hakati loomade eest enam hoolt kandma ja neid paremine ülespidama. Suurewiljad, nagu kartoholid, naerid ja muud, said õlgede ja heinte kõrwale loomadele toidu jätkuks pandud. Dsast põlluwilja pruutis põllumees loomade söötmiseks, mis temale jälle rohkestes piima, wõi, juustu ja liha läbi tasutud sai. — Nõnda on karjapidamine esimeseks kasutteenimise hallikaks põllupidamise juures saanud ja saab ka edespidi, nii kaua, kui põldu haritakse ja peetakse, nurga kiwiks jääma, mille peale küll iga põllumees kõige suuremat tähele panemist peab heitma.

Loomade söötmisest.

Sga loomale läheb, et ta elus võib seista ja oma keha seisust pidada, nii palju toidust tarvis, kui tema keha enese toitmiseks tarvitab. Üks keskmine lehm tarvitab oma keha toitmiseks kõige vähem 15 £ heinu, ehk sellewäärilist toidust päewas; kui ta vähem saab, siis kannatab ta näiga ja jääb kõhnaks. Piima lehmad ja töö loomad tarwitawad aga enam toidust. Toit annab loomale rammu liha ja kontisid. Kui loom waewase ehk wähese toiduga saab peetud, siis on ta sõnnik koguni lahja, mis põllule väga wähete rammu annab. 15 £ heinu päewas teeb talwe peale, see on 200 päewa peale 3000 £, see on 75 puuda heinu, ehk heina wäärilist toidust. Niisuguse toitmisega ei wõi loomast muud midagi, kui lahju loota. Ta annab wähete piima, kõduneb ära ja põeb sumel, kui karjamaale saab lastud, kaua aega, ehk jääb termeks sumeks halvaks piima lehmaks. Kui lehma tahetakse heaste ülespidada, siis kulub 20 £ heinu, ehk selle wäärilist toidust päewa peale, see on talwe peale 100 puuda. Kui toidu warandus nii kaugele ei ulata, siis peab loomade hulka nii palju vähendama, et toiduga täieste wälja tuleb ja loomad mitte nälgas ei ole. Sellest ei ole midagi kasu, et tahetakse wähese toiduga palju loome pidada, waid lahju. Sest wähese ülespidamisega jääwad loomad lahjaks, annawad wähete piima ja ka sõnnik jääb lahjaks. Sellepärast pea wähete, aga häid loome, sööda neid heaste ja lasse lehmad talwe ajal poegida; siis wõid nendest kasu loota, mis kõik toidu kulud ära tasub ja saad rammusat sõnnikut oma põllule, mis isegi palju wäärt on. Kui aga seesama toit, millega wähete loomasid võib pidada, saab hulga loomade peale

ära jagatud, et neid aga hinges pidada, siis saab küll kallid toit äraraisatud ja niisugusest loomade pidamisest ei ole muud, kui tööd ja waewa.

Igapäevane loomade söötmise kord.

Üks wana miis on, ja weel mitmes kohas pruugitam, et loome 6 kuni 7 kord päewas söödetakse. Sell kombel ei saa loom toidu mäletsemiseks ja äraseedimiseks millalgi aega. Nimelt tugewama, see on wilja toidu juures, peab loomale wistist kest päewa ajal pikemat wahe aega antama.

Söötmine sündigu kaks korda päewas, hommiku ja õhtu poole, mis kumbgi umbes 4 tundi aega ära wõtawad, nõnda et loomadele kest päewa ajal 4 tundi rahu aega jääb.

Lüpsmine hakkab kellu 5. ajal hommiku, mill lehmadele natukene põhku, ehk heinu ette antakse. Kell 6. tulewad karja tallitajad talli juure ja hakkawad sööma toitu walmistama. Sõimed saawad puhastud ja pühitud, kuhu wesi loomade jooma tarwis walatakse. Rui kuiva toitu antakse, siis jäetakse sõime wett poolele; söödetakse aga märja kõlgaste, leitud wiljaga, ehk linnastega, siis lastakse wesi puhast sõimest wälja jooksta. Kella 7. ajal, kui kõik walmis puhastud ja lüpsmine lõpetud, hakkab söötmine peale. Kõlkad saawad ühest ehk kahest karjatallitajast loomadele aru järele ette kantud, kuhu karjaülemaataja ise kohe rammu toidu peale raputab ja siis seda kõlgastega segamine segab. 2—2¹/₂ naela rammu toitu s. o. wilja, on iga pea kohta arwata, ehk kui mõni loom weel enam tarwitab, siis saab neid weel teist korda söödetud, aga ühekorraga ei sünni rohkem ette anda.

Rui sedawiisi söötmise kord läbi on, siis hakatakse jälle otsast peale, kas naerid, ehk ka kartohwolid andma, — kus see pruugiks on.

Naerid ehk kartohwolid saavad päew enne seda talli juure, toidu pidamise kohta maha pandud, kus nad fugu soemaks saavad ja enne loomadele andmist katki lõigatakse. Selle järele lõpeb söötmine kas heinte ehk õlgedega. Nõnda lõpeb söötmine kella 9. ajal hom.; Talliüksed pannakse kinni ja loomad jäetakse täieste rahule. Rui tallitajad on lõunat söönud, siis walmistawad nad joomist, ja õhta poolne toit, mis kella 2—4. saab ette antud, saab jälle sellisamal kombel toimetatud, kui hommiku. Loomad jäewad nüüd jälle rahule kuni lüpsmise ajani, mis kella 5—7. on. Õhtase lüpsmise ajal saavad loomad ühe suurema osa õlgi ehk heinu õõ toiduks. Mis hommiku on järele jäänud, see saab loomade alla puistatud. (Wastikaid söödetakse sellajal, kui lehmi lüpsatakse). Selle söötmise wiisi järele saab loom vähemalt 4 tundi kest päewa ajal rahu aega, kus ta enne toitu mäletseb ja siis magama heidab, millest ta ennast enne ehitada ei lase, kui lüpsma tullaakse.

Õhtu, kui lehmad on lüpstud ja õõ toidus ette antud, saavad talliüksed jälle lukku pandud ja loomad jäetakse rahule kuni hommikuni. Söötmist võib ka mõne teise wiisi peale seada, aga pea asi on see, et igal päewal ühte wiisi ja ühest söötjatest loomad söödetud saavad.

Hoolekandmine loomade lauda eest.

Loomade laudas peab selle eest hoolt kandma, et seal loomadel alati hea warjuline ja terve koht on. Niisamuti saagu ka laut ehk tall nõnda jisse seatud,

et sõõtmine, jootmine ja puhastamine j. n. e., mitte enam tööd ei tarwita, kui just tarwis. Endisel ajal saiwad looma laudad koguni kitsad ja madalad tehtud — nagu see weel nüidgi mõnes kohas pruuk [on. Sellest armati küll olemat, kui aga loomal pikutasa ja laiutasa ruumi oli, et ta wõis seista ja pikali olla, aga lauda kõrgusest ei olnud juttugi, et ta puhast õhku oleks wõinud sisse lasta. Niisuguse pimeada ja piisikese ruumi sisse sai hull loome kinni pandud ja püiti seda nii soe hoida, kui wähe wõimalik. Sarnatsed laudad on ühed piinamise paigad, kus loom talwe otsa peab kütke otsas waewlema ja wiimaks oma terwise kautama. Meie kõige ülem püidmine loomade kaswatamises peab olema häid piima lehma kaswatada. Pea asi selles on, et meie loomade terwist peame hoidma ja selleks tarwitab loom puhast, selget ja terwet õhku. Kui loom talwel ühes pimeadas ja kitsas lauda nurgas saab peetud, siis teeb igamees iseenele kahjuks sellega tööd ja rõõwib looma terwise temalt ära. Sagedaste juhtub, et niisuguses laudas 18—20 gradi sooja on ja puhast õhku sisse hingamiseks ei ole kustiltgi saada, sest et laudal õhu aknaid ei ole. Niisuguse lauda sisse astudes soowib igaüks, et jälle wälja saaks, sest et paha õhk, mis loomade hinge auurust ja sõnniku niiskusest tuleb, ei lase seal kaua wiibida. Mõteltu igaüks, kuidas wõib siis loom, kes talwe läbi kütke otsas niisuguse koha peal peab seisma, weel terve olla. Puhast, wärste õhk on elu tarwis esimene asi, ilma milleta üksti inimene ega loom elada ei wõi. Niisugune halw õhk sünnitab loomale kopsu haigusi ja teeb teda muu haiguste wastu nõrgaks ja hellaks. Rewadel, kui ta tarjamaale peab minema, hakawad mitme-sugused külmetamise haigused tema külge.

Walgus, wärste õht ja paras soe on esimesed ja kõige ülemad asjad, mis talwe ajal ühelgi loomal, weel wähem piima lehmäl puududa ei tohi. Looma laudad ja tallid saagu hästi ruumitad ja kõrged ehitatud. Seinte sisse, kaunis kõrgele olgu parajad aknad tehtud, kust õhku ja walgust lauta tuleb. Aknaid ei sünni mitte madalalle teha, sest et külne õht siis wäljast koha loomade peale puhub, mis mitte kiita ei ole. Kus laudad weel wana wiisi on ehitud, seal wõib õhu puhastamiseks puukorstnad laest läbi panna. Seinte sisse wõib walguse tarwis aknad teha ja klaasid ette panna. — Paras soojus looma laudas on 14 graadi. Et seda soojust ilmade muutmise pärast alati ühe tafa ei wõi pidada, siiski peab ometegi hoidma, et soojus üle 15 graadi ei tõuse, ehk alla 10. graadi ei lange. — So talwel on wäga tarwis lauda eest hoolt kanda, soojuse ja õhu korras pidamise pärast, aga seda enam tähele panemist nõuab see weel kewade. See on loomal üks kardetaw aeg, kui tema laudast peab wälja karjamaale minema. Wida warem loomad kewadel karjamaale saamad aetud, seda enam on haigusi karta. Kewade, kui karja aeg hakab kätte jõudma, siis peab tähele panema, et soojus tallis, ehk laudas liig kõrgele ei tõuse. Kui soojus on enne 12 graadi olnud, siis on tarwis seda nüüd alandada. Aknad saagu nüüd enamiste lahti hoitud, et loomad aega mööda wälise õhuga harjumad. Kui loomad kaks ehk kolm esimest päewa on karjamaal õnnelikult üle elanud, et midagi haigust tunda ei ole, siis ei ole seda enam karta. —

Lehmi ei tohi tallis ehk laudas mitte ühest kohast teisi wedada, ega seisu kohta wahetada, waid igaüks jäegu selle koha peale paigale, kuhu ta sügise sai pandud. Mõnes kohas on pruugiks, et loomad üks

ehk kats korda päemas kütkest lahti tehakse ja eemale, ehk koguni wälja külma kätte jooma aetakse, mis koguni halb pruuk on. Sest loom saab äkitselt külma kätte aetud ja lauda uks seisab edasi tagasi ajamise pärast kaua aega lahti, kust palju külma õhku sisse woolab. Külma kaewu wett ei ole kiita loomadele anda, waid peab enne lastma natukene seista, kurni wesi vähä soojemaks läheb. — Loomad peawad alati puhtad olema. Selle tarwis peab neil heaste seatud, — natukene wiltu ase olema, et sõnniku wesi ära walgub ja ase kuiv seisab. Kuivad õled saagu korraldasa alla pandud, et loomad endid sõnnikuga ei määri. Niisama peab looma ihu-nahk puhas hoitama, ja tallil peab kindel pörand all olema, et külma ja niisket õhku üles ei tõuse, mis naha haigusi sünnitab. Kaks ehk kolm korda nädalas saagu loome soaga soetud. Looma naha sees on lõpmata hulk wäga pisikesi haukusi, mille läbi loom niisama hingab, kui kopsude läbi. Kui selle eest mitte ei saa hoolt kantud, et loom õigel ajal soetud saab, siis täidab tolm, ehk sõnnik need augud finni ja seda raskem on siis kopsudel hingata. Nõnda wiisi kasvab siis looma selga otsekui taigna kord, mis naha ära audutab ja kärna haigust sünnitab. Selle läbi on loomade soaga puhastamine wäga tarwiline ja hoiab ka kopsu haiguse eest.

Lehmade lauta panemisest.

Korrapäraline tallitamine ja söötmine on wõimatu, kui lehmad segamine, ilma kindla seisuga korrata, laudas on. Nad peawad enne poegimist teist wiisi söödetud saama, kui pärast, nooremad lehmad teistwiisi, kui wanemad, ahtrad teistwiisi, kui lüpsjad.

Esimese jausse pannakse nooremad loomad, kes esimest korda poegivad. Need peavad teisi talli otsa pandud saama, sellest peale hakates, kes kõige esite poegib ja nõnda edasi, kunni kõige viimaseini, — sest et nemad iseäralist järele vaatamist ja söötmist tarvitavad. Weiksemad ja nõrgemad, mis enam ravitsemist tarvitavad, saagu ühte pandud.

Järgmise reasse saavad need, kes teist korda poegivad. Need ei ole oma piima andmise jõu, nii kui oma keha tugevuse poolest veel mitte nii kaugel, et neid wanemate loomadega ühte wiisi tasuda võib. Nad on veel kasvamise joones, peavad poega kandma ja on juba suvi otsa lüpsnud, mis neil raske küllalt oli ja nende keha rammu on wälja kurnanud; sellepärast nõuawad nemad iseäranis hoolsat ravitsemist ja tallitamist.

Wanemad, täiskaswanud loomad peavad ka aru järele ühte reasse pandud saama, nendega hakates, kes Nowembri ja Detsembri kuus poegivad ja nendega lõpetades, kes Aprilli kuus poegivad. Nende järele tulewad ahtrad. Kui juhtub, et mõned ahtrad lehmad veel heaste lüpsawad, et nad täit ülespidamist tarvitavad ja seba ära tasuvad, siis pandagu neid nende lehmadega ühte, kes juba poeginud on, et neid teistega ühes koos tasuda. Kui on mõned hilja poegivad lehmad, kes veel heaste piima annavad, siis saagu nad esimeste hulka arwatud ja nõnda tasutud, kui need. Poegimise järge mööda saagu lehmad jälle ise reasse pandud. Siis on kaks wahet teha. Kes heaste piima annavad, saagu reasse pandud.

Loomade ülespidamine karjamaal.

Karjamaa juures peab seda tähele panema, et loomad alati noort rohtu saavad. Wana rohu läbi saab piima rohkus ja rammu palju vähendud. Seda on juba äranähtud, et kui loomad kewadel karjamaale lähwad ja noort rohtu saavad, siis on piim palju rammusam, s. o. raswafem (wõi on piima rasw).

Karja peab karjamaal ühe kindla korra ja aja järele seadma, et ta ühes kohas mitte kaua paigal ei seisa ja teine koht hoopis kaua söötmata jääb, kus rohi selle aja sees wanaks läheb. Seda peab ette määrama, mill ajal kari selle koha peal on ja mill ajal ta jälle sellesama koha peale tagasi tuleb, et see waheaeg ikka ühepikune on ja nimelt nii pikk, et noor rohi selle aja sees jälle tähtsada saab.

Loomad lastakse kas lahtiselt karja maale, ehk söödetakse neid kõie otsas. Mõnelt poolt tiidetakse loomade lahtist karjas käimist kõige loomulikumaks, sest et loomad siis priid on ja oma tahtmise järele seda rohtu wõiwad walitseda, mis nad himustawad ja wõiwad halwa ilma eest omale warju otsida, kuna kõies loom wangis on ja peab selle rohuga ja jooma weega lepima, mis temale saab antud, kas tahes, ehk tahtmata. Kui karjamaa ümber aed on, siis on loomade lahtine olet küll kiita. 6—7 looma tarwis kulub 5—7 tündrimaa karjamaad ja kui loomade hulk suurem on, siis peab ka karjamaa seda mööda awaram olema; aga siiski ei sünni enam, kui 20 looma (lahtises olekus) ühte karja panna. Wähene selts loome õpib sõbralikult üksteisega elama ja kui mõni peaks hulgas olema, kes tõugates ehk kaewades teiste rahu rikub, siis peab ta teistest lahutud saama. Mõnda on loomadel küll waba tahtmine ja rahuline elu.

Zoom jäeb, kui ta nõnda weilese feltliga on harjunud, hea meelega ühe koha peale sööma, ega jookse ühest kohast teisi jalgadega rohtu ära tallama, kuna see ühe suurema, lahtise karja juures ikka wiis on, et enam rohtu tallatud, kui söödud saab. — Siin on aga pruugiks, et 80—100 lüpsi lehma ja veel enam — mida enam, seda pahem — ühes karjas saamad peetud.

Need ustakse ühe karjatse hooleks, kes nende üle walitseb ja neid senna ajab, kuhu ta tahab. Nõnda on loomad alati rahutud — üks tõufamine ja lüfamine alati, — et loomad iialgi aega ei saa oma tahtmise järele kõhtu täis süia ja kõlbliku toitu omale wälja walitseda. Veel pahem on see, et terwe kari saab kaks korda päewas ühe kitsa põllu nurga peale kokku aetud, mida lüpsi kohaks nimetakse, kus loomad kitsikuse pärast koguni rahu ei saa. — Saab üks suur kari ühe kena rohu platsi peale lastud, siis on hale seda pealt waadata, kudas rohi saab ära hääwitud ja tallatud, ilma, et loomad sest ühtegi tulu tunnewad. Kui karjamaad veel tihsad on, siis on sarnane loomade karjatamine koguni laita. Üks loomade kaswataja ütleb: „Ma olen ikka loomade kõietamise sõber olnud. Kord jäutasin ma oma karja, mis 200 looma suur oli ja kõies sai peetud, — kahte jausse, ja lastsin lahtiselt wäga rammusal rohu maal käia, aga ma ei tunnud sugugi, et piima-and selle läbi rohkem oleks olnud, kui kõietades. Warsti sain ma aru, et karjamaa sell kombel kasinaks jäi ja et parem on loome kõietada. Zoomade lahtine käimine on küll kiita, kui üks weike kari on, mille tarwis 8—10 tündrimaa ajaga on sisse piiratud, aga koguniste mitte ühe suure karja juures.“

Kõietamine sünnib mitme wiisi peal. Mõned pane-

wad 24—28 jalga kõie pitka, et siis rutemine üle põllu käia, (kõietamiseks pruugitakse enamiste põldfarjamaa) mõned peawad 12—14 jalga kõie pitka. Wiimane wiis on enam kiidu wäärt, sest lühema kõiega ei saa loomale liig palju rohtu ette antud. Kui üks koht on puhtaks söödud, siis peab talba nii kaugele edasi tõstma, kui rohi wastu tuleb; talba ei sünni mitte söötmata maa sisse lüüa, sest sell kombel saab loom korraga palju rohtu ette, mis ta muidu ära tallab. Kõied peawad kõik ühe pikused olema, et üks loom enam ette ei jõua, kui teine. Loomad olgu ühes reas üle põllu pandud ja nii tihti, et kõik rohi wähe peal saab ära söödud. Rohi peab kaunis madalaste, ühte wiisi üle põllu ära söödutama, et mitte wana rohtu järele ei jää; sest kui loomad teist korda tagasi tulewad, siis on see rohi juba liig wanaks jäänud, et nad seda enam ei taha süüa, ja sellega ühes saab ka noor rohi, mis uueste juure kaswas, ära tallatud ja raisatud.

Söötmine näitab kõietamise juures kaunis raske olemat, aga siiski ei pea seda unustama, kes sellest tahab tulu tunda, see peab tüli kannatama. Wesi saab loomadele hobusega juure weetud, mille tarwis üks kabe rataga wanker saab tehtud, ehk pannakse üks kúna rataste peale, millega wesi saab mööda loomade rida edasi weetud, kust mitu looma korraga wõiwad juua. Üks mees wõib hobusega päewas sada lehma ära joota. — Loomade kõietamine on ka siin mitmes mõisas wiisiks wõetud.

Hoegimise ajast.

Enne oli pruuk, et lehma kewadel poegida lasti, kuna see nüüd warema aja peale on lüfatud. Tugewa

talwe toidu peal lastagu lehmad Tetsembri ja Jaanuari kuu sees poegida.

Suhtub, et mõni lehm Novembri kuu sees poegib, siis peab teda juba Oktobri hakatusel talli panema ja tugemat toitu, ka põllu wilja hoolsa ravitsemise all andma. Wara poegijat lehma peab külma ja heitliku Oktobri ilmade eest hoidma. Kui seda mitte tähele ei saa pandud, tuleb sagedaste ette, et wara poegijad lehmad pojad ärawiskawad. — Tetsembri ja Jaanuari kuu sees poegijad lehmad tasuwad kõige enam oma talwe toidust ära, — ei mitte üksnes selle läbi, et toidu eest, mis loomale antakse, jälle piima saadakse, waid talwe piim on palju enam wäärt, kui suwe piim. Talwel on võimalik piima keldris palju paremat õhu seisust pidada, kui suwel, mis läbi koor piimast heaste äralahkub, nõnda et talwel 9—10 toobist piimast niisama palju wõid saab, kui suwel 11—12 toobist piimast.

Jaanuari, Webruari ja Märtsi kuus on wärste wõi kõige kõrgemas hinnas, sest et seda wäga ihaldatakse; kuna Aprilli kuus hind alla langeb ja Mai, Juuni, osalt ka Juuli kuus hind kõige madalam on. Waratse poegimise läbi langeb kõige rohkem piima saak kõige kallima aja peale, hilise poegimise läbi langeb kõige rohkem piima saak kõige odawama aja peale; nõnda on raha kasu waratse poegimise läbi palju suurem, kui hilise. Wara poegijad lehmad on kõige rohkemal piima anni ajal weel tallis, kus nad tugewamat toidust saawad, kus nende eest võimalik on kõige paremat hoolt kanda ja selle läbi piima andi weel rohkendada. Hilja poegijate kõige parem piima andmise aeg langeb selle aja peale, mill nad juba karjas käiwad ja sellepärast neid enam ei ole võimalik nõnda heaste pidada, kui talwe ajal, kus heinu,

nii kui põllu wilja täiemalt läes on. Pealegi seisawad lehmad nüüd enam ilmade muutmise woli all, et külmad, sajused, kui ka liig palawad ja kuivad ilmad piima andi palju wähendawad, mis ka halwast karjamaadest tuleb.

Sellepärast on soowida, et lehmade poegimise aeg saaks Detsembri ja Jaanuari kuude peale määratud.

Kohe pärast poegimist on lehm nõrk ja haiglane. Kui poegimine heas korras on, siis ei kesta see haiguse aeg enam, kui pool päewa. Sell ajal peab hoidma, et lehm mitte külma wett ei saa juua. See on hea pruuk, kui lehm kohe pärast poegimist lüpsitud saab ja seda sooja piima tale enesele juua antud, mis kui rammus toit loomale jõudu annab terweks saada. Poegimise ajal peab lehm niisuguse koha peal hoitud saama, kus külm õhk ei tõmba. Niisamuti ei pea ka tallis niisket, külma õhku, ega auru olema. Kui mitte niisugust kohta ei peaks olema, kus lehma niiske ja läbi tõmbawa õhu eest wõib hoida, siis peab temale tekid üle panema, et tal jõe on.

Lüpsmisest.

Lüpsmine on piima lehmade juures tähtjas asi, mis iga karja ülewaataja peab oskama. Lüpsmine jäetakse enamiste naeste rahwa hoolets, nagu oleks see ammet nende jauts loodud, kuna see sugugi ime ei ole, kui ka meeste rahwad lüpsmist oskawad, ehk seda õpivad. Karja ülewaataja peab kõik selgeste tundma õpima, mis lüpsmise juures on tähele panna. Olgu, et ta küll ise alati ei lüpsa, aga ta peab oskama lüpsjale õpetust ja juhatusi anda. Seda ei

wõi ta muidu, kui et ta ise peab oma ammetit täieste oskama.

Lüpsja peab udara juurest, kaunis õrnalt sõrmedega nisa ümbert kinni wõtma, tasa ja kergelt piima wälja wajutama, aga mitte, nagu see sagedaste sünnib, nisa sõrmede wahel piigistama ja ülemelt alla poole kiskuma. Udarat korras hoida, nõuab suurt hoolitsemist, osawat filma ja kõige wigade tundmist, mis halwa tegemise läbi lüpsmise juures sündida wõiwad.

Sagedaste on kaebamist kuulda, et lehmad pärast poegimist enam nii heaste piima ei anna, kui enne seda, ehk nad küll heaste saamad söödud ja joodeud. Wiga on sagedaste selles, et lehm sügise, kui ta weel lüpsis, liig wara sai kinni jäetud, ehk jälle udar ei ole iga kord heaste tühjaks lüpstud. Mõni lehm ei taha piima heaste kätte anda, lüpsja jätab teda järele ja läheb teise juure; nõnda jääbki see lehm lüpsmata, mis läbi udar rifutud ja piim wähendud saab. Piim taretab udara sees ära, udar jääb kõwaks ja piima sooned saamad rifutud. See juhtub, kui ükskord see ja teine kord teine tüdruk ühte ja seda sama lehma lüpsab. Lehm ei ole teise lüpsjaga harinud ja sellepärast ei taha ta piima kätte anda. Iga lüpsja jauts saagu üks osa lehmi antud, mis tema alati lüpsma peab.

Lehmade tallitamine pärast poegimist.

Lehmad, kes poeginud on, saamad üksteise kõrwa reasse pandud, et neid iseäranis toita ja tallitada. See piima lehm tasub pärast poegimist rohkestes kõik kulud ära, kui tema eest saab heaste hoolt kantud.

Et lehm pärast poegimist kõige enam piima annab, siis tarvitab tema ka tugemat toitu.

Lehm peab saama nüüd kolm korda päevas lüpsitud, et ta mitte waewa ei tunneks piima hommikust õhtuni oma küljes kandes. 6—8 nädalat pärast poegimist hakab piima saak vähenema. Seda võib ka feelata veel tugemama toidu läbi pärast poegimist. Siiski peab tähele panema, et rammu toitu ehk wilja liiast ei saa antud, et looma seedmise nõud üleliia toidu läbi koormatud ei saa. Enne sugutamise aega, mis 10. nädalat pärast poegimist parajaks ajaks arvatakse, ei tohi lehmale väga tugemat toitu anda, vaid enne mine lastagu teda natukene lahjemaks jääda. Sage-
daste tuleb väga tugewaste söödetud karjade juures ette, et palju lehmi poegimata ja jooksiuks jääwad, ehk nad küll on sugutamises olnud. Noored lehmad, kes esimest ja teist korda poegiwad, olgu teistest lehmadest lahus. Niisama ka wanemad lehmad olgu tihes jaus, — kes enam ja kes vähem piima annawad, et neid selle järele sööta võib.

Wafikate kaswatamisest.

Wafikaid, kellest häid piima lehmi tahetakse saada, ei lasta sugugi, ehk üsna vähe aega lehma all imeda; kuna neid, kellest nuuma loome tahetakse saada, 7—8 nädalat imeda lastakse, et nad rutemine kaswaksiwad. Nende rutuline täiskaswamine, kellest piima lehmi tahetakse saada, ei ole hea. Olgu küll, et nad oma keha poolest on wälja kaswanud, aga poegimise wastu on nad ometegi liig nõrgad.

Wafikas saab pärast sündimist kohe ühe kuiwa ja sooja koha peale pandud. Soojus ei tohi wafikate

laudas üle 12—13 graadi tõusta. Sht peab alati wärskke ja puhast olema. Neid ei tohi mitte palju ühes koos pidada, waid kõige parem, kui igal ühel oma aed on, eht kui ruum kitsas, siis 6—7 tüki ühes pidada. Wasikaid võib ka küttes pidada, mis läbi ruumi weel wähem läheb ja mis nende termisele weel kasulikum on. Lahtiselt hakawad nemad jooksuma ja mängima, mis läbi nad oma keha jõudu raiskawad ja oma õrne kopsusid wigastawad.

Kui tunda, et wasikas pärast sündimist nõrk on, siis lastagu teda 2—3 päewa lehma all imeda, mis läbi ta ruttu kosub. Sall ajal, kui wasikas lehma all imeb, peab teda harjutama ka riista seest jooma, et ta seda siis kohe oskab, kui lehma alt saab ära wõetud. Ssiteks peab teda kolm korda päewas kohe lüpstud sooja rõesa piimaga jootma. Wega mööda saab rõest piim külma (hapu) piima wastu wahetud, nõnda, et iga jooma ajaks pannakse natukene külma piima rõesa piima hulka, mis iga jooma aja juures pisut lisatud saab, kuni wasikas wiimaks sellega täieste ära õpib. Niisugune ümberwahetamine kestab 10—12 päewa. Külma, eht hapu piima asemel võib ka wõi piima pruukida, aga see peab wärskke olema, muidu on ta wasika termisele kahjulik. Kui wasikas 10 nädalat wana on, saab ta wähe-haawal piima joomisest ära wõerutud, ning antakse muud rammusad joomist, kuni ta 14 nädalat wana on, kus ta puhta wee joomisele saab harjutud. Nõnda kudast lugu joomaga, on ka toiduga. Zuba siis, kui wasikas weel piima joob, võib õige pisut linnakse jahu piima peale raputada, et ta aega mööda tugewama toiduga harineb. Niisamuti võib ka häid metsa heinu ette anda, mis wasikad hea meelega näriwad ja sell kombel juba aegsaste oma siskonda ja seedmist harjutawad. Mittut

wasikat ei sünni korraga ühest riistast joota, waid igal ühel olgu oma riist ja oma osa määratud, et nad ükskord liig wähe, teine kord liig palju, ehk üks kord liig wara, teine kord liig hilja joodetud ei saa, et nad tallitajale mõnikord juba nälja sunnil ammu- misega peawad oma aega meele tuletama.

Toidu walmistamisest.

On ära tuntud, et looma toit — haganad, põhud ja köllad, — loomal palju kergemad on seedima ja enam rammu annawad, kui naad kuuma auru läbi saawad pehmeks ja soojaks tehtud. Toidu autamiseks ja soendamiseks saab ka praak pruugitud. Looma were soojus kannab 28—29° R. Köik toit peab looma sees selle soojuse graadini tõusma, kui weri; sellepärast on hea, kui toit saab loomale soojalt antud, et ta ise ei pruugi seda oma teha soojuse rammuga soendada. Wili, mis looma toiduks pruugitakse, leu- takse ja jahwatakse, ehk litjutakse linnasteks ja antakse siis loomale haganate ja põhkudega segamine. Kaerad, mis kerged on äraseedima, leigatakse ka wihkudest kõlgasteks. Kükiste ja odradega ei kõlba nõnda teha, sest need on raskest seedima. Siin peab aga tähele panema, et loomadele joomist liig soojalt ei saa antud; iseäranis tugewama rammu toidu juures nõuab see enam tähele panemist.

Tundemärgid.

Lai ja madal teha, sirge ristluu, weike pea, peened farwed ja üle pea peenikesed konnid on hea piima

lehma tundemärgid. — Teisets on tähele panna looma hingamise ja seedmise nõusid. Hingamine tarvitab terwet kopsu, seedmine terwet sisikonda. Tugew ja lai rinna koda, heaste kõwerad, nagu wõlwi- tud külje luud, waike ja sügaw hingamine on tunde- märgid, et looma kops terwe on. — Et seedmine forras, tunnistawad lahtine, pehme nahk, pehme karm ja ilus karmu läige.

